

DİLKEŞ - HÂVERÂN

(دلکش خاوران)

**Türk müzikisinde
bir birleşik makam.**

Eski nazariyat kitaplarının bir kısmında **zilkeş** ve **zırkeş-hâverân** adlarıyla da geçer. En az beş asra yakın bir geçmişi olduğu tahmin edilen eski makamlardandır. Dizisi, yerinde hüseyñî makamı dizisine Irak perdesindeki segâh dörtlüsünün veya Irak makamı dizisinin bir bölümünün eklenmesiyle meydana gelmiştir. Nota yazımında donanımına si koma bemolü ve fa bakiye diyezi yazılır, gerekli değişiklikler ise eser içerisinde gösterilir. Makamın birinci derecede güçlüsü hüseyñî perdesi olup bu perdede uşşak çeşnişiyle yarım karar yapılır. Üzerinde hüseyñî asma karar yapılan düğâh perdesi ise makamın ikinci derecede güçlüsüdür. Bütün birleşik makamlar gibi inici olarak seyreden dilkeş-hâverân makamının durağı Irak perdesidir. Makam dizisinin şematik gösterilişi şöyledir:

Makam, hüseyñî makamında olduğu gibi hüseyñî dizisine muhayyerde bir büselik beşlisi getirilmek suretiyle genişletilir. Ancak makamın karakteristiği tiz perdelerde fazla dolaşmaya uygun olmadığından bu genişlemenin ancak bir iki sesi kullanılabilir.

Hüseyñî makamı dizisi dilkeş-hâverân makamının teşkilinde çok önemli bir yer tutar. Bu sebeple hüseyñî makamının asma kararları olan nevâda rastlı veya büselikli, çargâhta pençgâhlı veya çargâhlı, segâhta segâhlı veya ferahnâklî, düğâhta hüseyñî asma kararlar dilkeş-hâverân makamında da aynen yer alır. Ayrıca dilkeş-hâverân makamındaki eserlerde özellikle giriş seyrinde zaman zaman nîm hicaz (do#) perdesinin seyre karıştığı görülür (geniş bilgi için bk. Özkan, s. 466-470). Ancak nîm hicaz perdesinin hiç kullanılmadığı dilkeş-hâverân eserler de mevcuttur. Bunun yanı sıra dilkeş-hâverân makamında, düğâhtaki

Dilkeş-
hâverân
makamının
seyir
örneği

rast beşlisinin nîm hicaz perdesi altındaki seslerinin pek kullanılmayıp hemen hüseyñî beşlisi ile yerindeki hüseyñî dizisine geçildiğini de ifade etmek gerekir.

Dilkeş-hâverân makamına örnek olarak bestekârı ihtilâflı olan meşhur sabâ salâsı; Arapzâde'nin çifte düyek usulündeki peşrevi ile aksak semâi usulündeki saz semâisi; Zekâi Dede'nin zencir usulündeki, "Gönül o gonca-femin çâker-i keminesidir" mısraı ile başlayan birinci bestesiyle ağır aksak usulündeki, "Sâyesinde şimdi olduk şâd u hürrem ser-teser" mısraı ile başlayan şarkısı verilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Seydî, *el-Matla'*, TSMK, III. Ahmed, nr. 3459, vr. 13^a, 32^b; Ezgi, *Türk Musikisi*, I, 163-164; IV, 225-226; Özkan, *TMNÜ*, s. 466-470; Arel, *Türk Musikisi*, s. 190-191.

İSMAIL HAKKI ÖZKAN

DİLMAÇOĞULLARI

**1085- 1394 yılları arasında
Bitlis ve Erzen'de hüküm süren
bir Türk beyliği.**

Anadolu'nun en eski beyliklerinden olan Dilmaçoğulları'nın kurucusu, Sultan Alparslan'ın kumandanlarından Dilmaçoğlu (Dimlaçoğlu, Demleçoğlu) Alp Tegin Mehmed Bey'dir. Malazgirt Savaşı'na katılan ve savaştan sonra Güney Anadolu'da fetihlere devam eden Dilmaçoğlu Mehmed Bey, Halep Mirdâsî emîri Nasr'ın ölümü üzerine kardeşler arasında başlayan iç mücadeleler sırasında Emîr Sâbık'ı desteklemek üzere 500 atlısıyla Halep'e giderek Türkmen Emîri Ahmed Şah ve Sâbık'la birleşti; yapılan savaşta Sâbık muhaliflerini Türkmen askerleri sayesinde kesin bir yenilgiye uğrattı (Zilhicce 468/Temmuz 1076). Bu savaştan sonra Mehmed Bey yeniden Anadolu'ya döndü. Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın Anadolu'ya hâkim olması üzerine onun hizmetinde bulunmak istemeyen Afşin,

Sunduk, Duduoğlu, Türkmân, Aytegin, Arslantaş vb. Türkmen beyleri gibi Anadolu'dan ayrılarak Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti Hükümdarı Tâcüddevle Tutuş'un hizmetine girdi (470/1077-78). Fakat Tutuş'un Suriye fâtihi Atsız b. Uvak'ı öldürtmesi üzerine Mehmed Bey adları geçen Türkmen beyleriyle birlikte onun hizmetinden ayrıldı (471/1079). Birkaç yıl sonra da Diyarbekir ve çevresinde hüküm süren Mervânîler'e ait toprakların Büyük Selçuklu Devleti'ne ilhak edilmesi için düzenlenen sefere katıldı. Selçuklu ordusunun başkumandanı Fahrüddevele İbn Cehîr Bitlis ve yöresine ele geçirdikten sonra Sultan Melikşah burayı Mehmed Bey'e iltâ* etti (478/1085). Böylece Dilmaçoğulları Beyliği Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olarak kurulmuş oldu; daha sonra da Siirt yakınlarındaki Erzen şehri (Garzan = Yanarsu) bu beyliğin sınırları içine alındı.

Mehmed Bey'den sonra beyliğin başına oğlu Togan Arslan geçti (yaklaşık 497/1104). Togan Arslan önce Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıcarşlan'a, daha sonra da Ahlatşahlar'a tâbi oldu. 504 (1110-11) yılında Silvan'a bağlı birçok köyü ele geçirdi ve bir süre sonra da bağımsızlığını ilân etti. Ancak bağımsızlığı uzun sürmedi, Mardin Artuklu Emîri Necmeddin İlgazi'ye tâbi olarak onunla birlikte Haçlılar'a ve Gürcüler'e karşı düzenlenen seferlere katıldı. İlgazi, Togan Arslan'ın yardımıyla Antakya Haçlı Prensi Roger'i Tel İfrîn'de ağır bir yenilgiye uğrattı; ordusu hemen hemen imha edilen Roger de bu savaşta hayatını kaybetti (Rebîülevvel 513/Haziran 1119). İlgazi ayrıca Gürcü Kralı II. David'in Tiflis'i istilâ ve talan etmesi üzerine Togan Arslan, Kadı Alemüddin, oğlu Alemüddin, Ebû'l-Kebîr, Emîr Ebû Temmâm, Saltuklu Emîri Ali ve Germiyanlı Türkmenleri ile birlikte Gürcüler'e karşı harekete geçti. Fakat İlgazi'nin ordusu, Kıpçaklar'dan da yardım gören Gürcüler karşısında ağır bir yenilgiye uğradı (Cemâziyelâhîr 515/Ağustos 1121). Togan Arslan'ın Ar-

tuklular'a tâbi olması üzerine Ahlatşah İbrâhim ona karşı harekete geçerek 518 (1124) yılında Bitlis'i kuşattıysa da başarılı olamadı. Fakat çok geçmeden bu defa Hasankeyf (Hisnikeyfâ) Artuklu Emîri Rükneddin Dâvûd beyliğinin sınırlarını genişletmek gayesiyle Bitlis'i muhasara etti; ancak o da şehri alamadı. Togan Arslan 527'de (1133) Hama Emîri Hayır Han'la birlikte Haçlılar'a karşı bir sefere çıktı. Ertesi yıl Musul Atebegi İmâdüddin Zengî Ahlatşahlar'ın başşehri Ahlat'a yürüdüğü sırada Bitlis üzerine sevk ettiği kuvvetleri durduran Togan Arslan aynı yıl veya 532 (1137) yılında vefat etti ve yerine oğlu Hüsâmüddeve Kurtî geçti.

Kurtî babasının zamanında Sökmenli emirleriyle Gürcüler'e karşı düzenlenen seferlere katılmış (524-525/1130-1131) ve pek çok başarı kazanmıştı. Emîr olduktan bir müddet sonra Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un, kardeşi Selçuk Şah'a Mardin, Erzen, Malazgirt ve Ahlat'ı **dirlik*** olarak vermesi üzerine Kurtî de Mardin Artuklu Emîri Timurtaş'a tâbi oldu. Kurtî'nin 538 (1143) yılında ölümü üzerine yerine kardeşi Yâkut Arslan geçtiyse de kısa süre sonra o da vefat etti. Bunun üzerine beyliğin başına kardeşi Nüreddin Devletşah geçti. Hükümdarlığı oldukça uzun süren Devletşah, II. Sökmen ve İzzeddin Saltuk ile birlikte Gürcüler'e karşı düzenlenen başarısız bir sefere katıldı (556/1161). Ayrıca Harput Artuklu emîri Kara Arslan ve Mardin Artuklu emîri Necmeddin Alpi ile birlikte Dânişmendli Yağıbasan'a karşı harekete geçerek Sivas'a kadar ilerlediyse de sonradan barış yapıldı ve herhangi bir çarpışma olmadı. Devletşah 558 (1163) yılında Gürcüler'e karşı düzenlenen yeni bir sefere, Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah b. Tuğrul ve Azerbaycan Atabegi Şemseddin İldeniz ile birlikte katıldı. Devletşah 1168'de Mardin Artuklu hükümdarını Necmeddin Alpi'ya tâbi olmak zorunda kaldı. Son olarak da sınırlarını Güney ve Doğu Anadolu'ya kadar genişletmek isteyen Selâhaddin-i Eyyübî'ye karşı teşkil edilen birleşik orduda II. Sökmen, Musul hâkimi İzzeddin Mesud ve Artuklu Emîri II. İlgazi ile birlikte görev aldı (579/1183).

Devletşah muhtemelen 1192'de ölmüştür. Onun ölümünden sonra Dilmaçoğulları Beyliği'nin hâkimiyet sahası sadece Erzen ve civarına münhasır kaldı. Devletşah'ın yerine geçen oğlu Hüsâmeddin Tuğrul 1229 yılında Celâleddin Hârizm-

şah'a, ardından da Anadolu'yu istilâ eden Moğollar'a tâbi oldu. Moğol istilâsı sırasında beyliğin başında kimlerin bulunduğu bilinmemektedir. Ancak 1310'dan itibaren sırasıyla Melik Sâlih, Melik Kebîr İmâdüddin Devletşah, İzzeddin Muhammed, Melik Celâleddin ve Sultan Ali beyliği idare ettiler. Timur Anadolu'yu istilâ edince diğer beyler gibi Sultan Ali de ona tâbi oldu. Dilmaçoğulları Beyliği Akkoyunlular zamanında tamamen ortadan kaldırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: h. 430-538) (trc. ve nşr. Ali Sevim), Ankara 1988, s. 42, 46, 48, 113-114, 129, 135; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk* (Amedroz), s. 205, 208, 267; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid*, British Museum, Or. 5803, vr. 167^a-169^b; Nesevî, *Sîret-i Celâleddîn-i Mîngburnî* (nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1344 hş./1965, s. 213; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil*, X, 554, 617; XI, 66; XII, 462; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Şâleb*, s. 41-42, 46, 326-327; Ebü'l-Fidâ, *Târîh*, III, 153; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif*, Kahire 1317, s. 34-35; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 111-116; Erdoğan Mercil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 261-267; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1989, s. 22, 48, 85, 88-90, 92, 113.

ALİ SEVİM

DİLMEN, İbrahim Necmi

(1889-1945)

Dille ilgili yazıları
ve edebiyat tarihine dair
eserleriyle tanınan âlim.

Selânik'te doğdu. Avukat Mehmed Tayfur Bey'in oğludur. İlk öğrenimini Gümülcine'de, orta öğrenimini Selânik İdâfisi'nde tamamladı. İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun olduktan sonra (1909) Selânik Hukuk Mektebi'nde devletler hukuku ve malî kanunlar derslerini okuttu. Bu arada yazı işleri müdürlüğü ve başmuharrirliğini yaptığı *Zaman* gazetesini çıkardı. Balkan Savaşı sonucunda Selânik'in kaybedilmesi üzerine İstan-

İbrahim
Necmi
Dilmên

bul'a döndü (1913). 1913-1916 yılları arasında Dârüşşafaka, Vefa ve Davud Paşa liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı. 1917'de Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Ural-Altay Dilleri Kürsüsü'nde Giese'nin yanında müderris muavini oldu. Giese'nin Almanya'ya dönmesiyle Nazariyyât-ı Edebiyye Kürsüsü'nde Ali Ekrem Bolayır'ın muavinliğini yaptı. Daha sonra yeniden lise hocalığına döndü ve 1928 yılına kadar Galatasaray Lisesi ile Erkek Muallim Mektebi'nde edebiyat tarihi dersleri okuttu. Latin harflerinin kabulü üzerine birçok kurumda yeni Türk harfleriyle ilgili dersler verdi. Daha harf inkılabının ilânından önce 1928 yılı Mayıs-Ekim ayları arasında bu konuda bir dizi makale yayımlamıştı. *Milliyet* gazetesindeki bu yazılarıyla harf inkılabını savunanların önde gelen isimlerinden biri oldu.

Yeni alfabenin öğretilmesi ve yaygınlaştırılması faaliyetlerinin ardından gramer çalışmalarına ağırlık veren İbrahim Necmi, 1931'de Gazi Terbiye Enstitüsü ve Müsiki Muallimliği Mektebi'nde edebiyat öğretmenliğine tayin edilerek Ankara'ya yerleşti. 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan I. Türk Dil Kurultayı'ndan sonra Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Dil Kurumu) merkez kuruluna üye seçildi. Bir süre sonra da kurumun genel sekreterliğine getirildi (1933). Yine aynı yıllarda Maarif Vekâleti umumi müfettişliğine tayin edildi. 1935'te Burdur milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girdi. Türk Dil Kurumu genel sekreterliğiyle milletvekilliği görevi ölümüne kadar devam etti.

Harf inkılabına yaptığı hizmetlerden dolayı Atatürk tarafından kendisine Dilmên soyadı verilen İbrahim Necmi, 1936'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne profesör olarak tayin edildi ve 1941 yılına kadar burada Güneş-Dil teorisinin esasları ve Tanzimat edebiyatı üzerinde durdu. Geçirdiği bir kaza üzerine kaldırıldığı Ankara Numune Hastahanesi'nde öldü (5 Mart 1945). Cenazesi İstanbul'a getirilerek Büyükkada Mezarlığı'nda defnedildi.

Köklü bir dil öğrenimi görmeyen ve dil konularına sonradan ilgi duymaya başlayan İbrahim Necmi, harf inkılabının ardından başlatılan dili sadeleştirme ve tasfiyecilik hareketlerini şiddetle savunmuştur. Tasfiyecilik hareketinin dili bir çıkmaza soktuğunu gören Atatürk, "dünya dillerinin Türk dilinden doğmuş olabileceği" var sayımına dayanan